

Łukasz GAWOR
Politechnika Śląska, Gliwice

OBIEKTY GEOTURYSTYCZNE ZAGŁĘBIA RUHRY NA PRZYKŁADZIE „TRASY KULTURY PRZEMYSŁOWEJ”

Streszczenie. W artykule przedstawiono charakterystykę wybranych obiektów geoturystycznych Zagłębia Ruhry na przykładzie „Trasy kultury przemysłowej”. Oceniono stopień zagospodarowania regionu pod względem turystycznym, zaproponowano wykorzystanie niemieckich doświadczeń w rewitalizacji terenów przemysłowych na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego.

GEOTOURIST OBJECTS OF RUHR BASIN EXEMPLIFIED ON THE „ROUTE OF INDUSTRIAL CULTURE”

Summary. In the paper there are presented chosen geotourist objects of Ruhr Basin exemplified on the “Route of industrial culture”. The tourist infrastructure of the region is described, the way of using German experiences in revitalization of industrial areas in Upper Silesia Coal Basin is proposed.

1. Wprowadzenie

Geoturystyka stanowi nowy bardzo atrakcyjny dział usług turystycznych, wykazujący dynamiczny rozwój w wielu regionach świata. Ukierunkowanie turystyki w stronę nauk o Ziemi stanowi kontynuację wielu dotychczasowych trendów, przejawiających się zarówno w turystyce wycieczkowej, jak i kwalifikowanej. Nowym elementem jest podkreślenie sfery edukacyjnej, rozszerzonej nie tylko o popularne, ale coraz bardziej naukowe podejście do zagadnień geologicznych i przyrodniczych, która to sfera stanowi istotny element nowej dziedziny turystyki. Obiekty geoturystyczne obejmują nie tylko elementy środowiska przyrodniczego (zarówno przyrody ożywionej, jak i nieożywionej), ale i bogactwo

dziedzictwa kulturowego – od krajobrazu kulturowego przez zabytki techniki i dziedzictwo przemysłowe aż do antropogenicznych elementów środowiska geograficznego. Celem niniejszego opracowania jest prezentacja obiektów geoturystycznych bardzo ważnego i charakterystycznego regionu przemysłowego Europy, jakim jest Zagłębie Ruhry, na przykładzie doskonale funkcjonującej „Trasy kultury przemysłowej”. W opracowaniu przedstawiono również analizę możliwości wykorzystania niemieckich doświadczeń z zakresu rozwoju geoturystyki na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego.

2. „Trasa kultury przemysłowej” (*Route Industriekultur*) w Zagłębiu Ruhry

Powstanie krajobrazu kulturowego Zagłębia Ruhry jest związane z ponad 150-letnim okresem rozwoju przemysłu wydobywczego w tym regionie. Do typowych elementów krajobrazu kulturowego należą dawne zakłady przemysłowe, szyby górnicze, obiekty infrastruktury technicznej czy zwałowiska pogórnice, ale także inne obiekty związane z industrializacją regionu, takie jak osiedla górnicze czy wille przemysłowców. Część wymienionych obiektów ma charakter muzealny i po udostępnieniu (w niewiele zmienionej formie) jest zwiedzana przez turystów, wiele innych obiektów (np. zwałowiska pogórnice, infrastruktura techniczna) zyskało nowe funkcje i stało się efektownymi atrakcjami turystycznymi. Udostępnienie potencjału kultury przemysłowej regionu dla celów rekreacji i geoturystyki stanowi wyraźny i wyszczególniony cel polityki strukturalnej Zagłębia Ruhry. Dziedzictwo kultury przemysłowej jest swoistym znakiem firmowym regionu i staje się produktem nowego profilu rozwoju turystyki.

„Trasa kultury przemysłowej“ (*Route Industriekultur*) powstała z inicjatywy *Regionalverband Ruhr* (Związku Regionalnego Zagłębia Ruhry – stowarzyszenia miast i powiatów regionu). Długość trasy liczy ponad 400 km, wyodrębniona trasa rowerowa obejmuje ponad 700 km ścieżek rowerowych. Trasa stanowi część Europejskiej Trasy Dziedzictwa Przemysłowego (ERIH). W skład „Trasy kultury przemysłowej“ wchodzi 25 głównych atrakcji, tzw. punktów węzłowych (wybrane obiekty przedstawiono w punkcie 3 opracowania) i 25 tras tematycznych (m. in. „Wczesna industrializacja”, „Trasa panoram”, „Osiedla robotnicze”, „Wille przemysłowców”, „Westfalska trasa górnicza”, czy „Nadreńska trasa górnicza”). Znajdują się też tutaj trzy centra obsługi ruchu turystycznego: *Zeche Zollverein XII* w Essen (obiekt znajdujący się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO),

Landschaftspark Duisburg-Nord oraz *Westfälisches Industriemuseum Zeche Zollern II/IV* w Dortmundzie [4, 5].

Spośród wielu obiektów geoturystycznych wybrano według opinii autora najbardziej atrakcyjne, których opis przedstawiono w punkcie 3.

3. Wybrane obiekty geoturystyczne „Trasy kultury przemysłowej”

3.1. Dawne zakłady przemysłowe i muzea

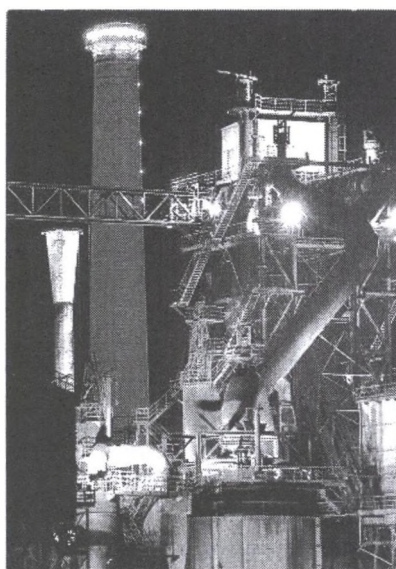
Do najbardziej znanych i efektownych atrakcji geoturystycznych „Trasy kultury przemysłowej” należą wspomniane już centra obsługi ruchu turystycznego: *Zeche Zollverein XII* w Essen i *Landschaftspark Duisburg-Nord*. Stanowią one wielkoobszarowe i wielofunkcyjne centra turystyczne.

Zeche Zollverein XII w Essen – dawna kopalnia i koksownia „Zollverein” zostały wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Obiekt ten składa się z wielu zabudowań, nad którymi góruje wieża szybu XII kopalni „Zollverein”, wybudowana w latach 1928-1932. Wieża ta uzyskała przydomek „wieży Eiffla Zagłębia Ruhry” (rys. 1). Wybudowana w stylu architektury Bauhaus jest uznawana za najpiękniejszy szyb górniczy na świecie. Obecnie znajduje się pod ochroną jako zabytek i pomnik industrializacji regionu. W kompleksie znajduje się muzeum (*Museum Zollverein*), umieszczone w dawnej kotłowni, miejscem spotkań towarzyskich oraz imprez artystycznych jest restauracja *Casino Zollverein*. Ponadto, część zabudowań została zaadaptowana na siedzibę Dyrekcji ds. Rekultywacji terenów górniczych (*Betriebsdirektion Sanierung Bergbaustandorte*). Powołano również fundację Zollverein, zajmująca się ochroną zabytków i obiektów dziedzictwa przemysłowego. Wielofunkcyjność obiektu, świetne oznakowanie, tablice informacyjne i plany sytuacyjne sprawiają, że obszar byłych zakładów przemysłowych Zollverein jest przykładem wzorowego zagospodarowania turystycznego [4, 5].

Rys. 1. Słynna wieża szybu XII kopalni „Zollverein”
Fig. 1. Famous pithead XII of „Zollverein” coal mine

Landschaftspark Duisburg-Nord (Park krajobrazowy Duisburg-Nord) tworzy kompleks, w którym przenikają się historia uprzemysłowienia, ekologia, wypoczynek, rekreacja, sport i kultura. Powstanie parku zainicjowało zamknięcie w 1985 r. huty w dzielnicy Duisburga Meiderich. Park obejmuje ponad 200 ha powierzchni zagospodarowanej w różnorodny sposób. Na uwagę zasługuje centrum wspinaczkowe administrowane przez *Deutsche Alpenverein*, utworzone na ścianach dawnego bunkra; zbiornik wykorzystywany do przechowywania gazu (*Gasometer*) stał się miejscem treningów pletwonurków; turyści mogą wspiąć się na wielki piec, gdzie umieszczono wyczerpujące informacje na temat technologii i procesów produkcyjnych z dziedziny metalurgii. Wieczorem centrum *Landschaftspark Duisburg-Nord* jest oświetlone w efektowny sposób (rys. 2) [4, 5].

Rys. 2. *Landschaftspark Duisburg-Nord* nocą
Fig. 2. *Landschaftspark Duisburg-Nord* in the night

Niemieckie Muzeum Górnictwa (*Deutsche Bergbau Museum*) należy do największych muzeów tego typu na świecie. Powierzchnia wystawowa wynosi ok. 12 tys. m², co roku odwiedza je ponad 400 tys. zwiedzających. Główny budynek został wybudowany w 1930 roku według projektów znanego architekta obiektów przemysłowych Fritza Schuppa. Z wieży wyciągowej (wysokości około 60 m) rozciąga się niepowtarzalny widok na Bochum i okolice. Wjeżdżając na górę, można podziwiać panoramę miasta, zwłaszcza interesujący jest widok na stare miasto. Wieża ta jest symbolem miasta od 1975 r., tutaj właśnie została przeniesiona z nieistniejącej już dzisiaj Kopalni Germania w Dortmundzie, w której stała od 1944 r. Poza podziwianiem panoramy Zagłębia Ruhry z wieży widokowej dużą atrakcją dla zwiedzających jest zjazd 20 m na dół i zwiedzanie podziemnej trasy turystycznej, liczącej 2,5 km długości. Pozostałe ekspozycje i wystawy czasowe znajdują się w budynku głównym muzeum, które posiada olbrzymie zbiory o tematyce górniczej, od czasów starożytnych po dzień dzisiejszy. Bogate zbiory geologiczne (olbrzymich rozmiarów kolekcja minerałów) uzupełniają tematykę górniczą [4, 5].

Muzeum *Zeche Nachtigall* w Muttental – miejsce to uznawane jest za kolebkę górnictwa niemieckiego. Funkcjonowało tutaj równocześnie ponad 60 małych sztolni, pozostawiając po sobie ślady w postaci ukształtowania terenu oraz budowli. Kopalnia „Nachtigall” otrzymała w roku 1731 po raz pierwszy prawa wydobywcze i po zespoleniu z innymi kopalniami stała się w roku 1832 pierwszą kopalnią głębinową Zagłębia Ruhry.

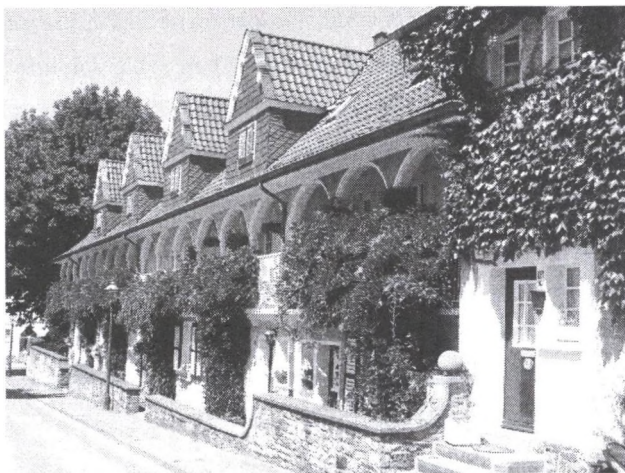
Trasa wycieczki dydaktycznej po kolebce górnictwa obejmuje 30 obiektów, pochodzących z różnych epok dziejów górnictwa w okręgu Ruhry – można zwiedzić tu muzeum górnictwa, sztolnie, zobaczyć doskonale zachowaną maszynę parową, a także podziwiać odsłonięcia warstw karbońskich z wychodniami pokładu węgla (rys. 3.). Dydaktyczna trasa górnicza Muttental powstała w połowie lat siedemdziesiątych z inicjatywy byłych górników i przyrodników, którym udało się pozyskać do realizacji tego projektu urzędy, instytucje i firmy [4, 5].

Rys. 3. *Muttental* – odsłonięcia warstw karbońskich z wychodniami pokładu węgla
Fig. 3. *Muttental* – carboniferous outcrops with visible coal field

3.2. Osiedla górnicze i wille przemysłowców

Osiedle Margarethenhöhe znajduje się w Essen i przedstawia bardzo oryginalną zabudowę w stylu „miasta ogrodu” (*Gartenstadt*). Dzielnica zajmuje ok. 1,48 km², w jej skład wchodzi 935 budynków i 3092 mieszkania. Osiedle zostało założone przez Margarethe Krupp w 1906 r., pierwsze domy zostały oddane do użytku w roku 1910. Architektem odpowiedzialnym za projekt osiedla był Georg Metzendorf, który wcielił w życie idee „małych domów mieszkalnych” dla rodzin robotniczych, które zostały wyposażone w niespotykane do tej pory dla tej grupy społecznej wygody, takie jak łazienka czy centralne ogrzewanie. Centrum osiedla stanowi mały rynek (*Kleine Markt*), z gospodą i źródłem. Osiedle Margarethenhöhe jest usytuowane na wzniesieniu, ograniczone dwoma niewielkimi dolinami, co wpływa na zamknięty charakter osiedla oraz charakterystyczny układ nierzadko stromych ulic. Domy w większości są porośnięte winoroślą, co stanowi wizytówkę osiedla (rys. 4). Po II wojnie światowej zniszczone osiedle zostało odbudowane i objęte ochroną prawną jako pomnik architektury oraz znalazło się pod opieką *Essener Ruhrland Museum* (Muzeum Kraju Ruhry w Essen) [2].

Rys. 4. Osiedle *Margarethenhöhe*
Fig. 4. *Margarethenhöhe* estate

Willa Hügel zlokalizowana w dzielnicy Essen Bredeney należy do najbardziej znanych w regionie posiadłości rodziny Kruppa – magnatów przemysłowych z przełomu XIX i XX wieku. Willę wybudowano w latach 1870-1873 i służyła ona jako dom mieszkalny oraz siedziba reprezentacyjna rodu Kruppa przez ponad 70 lat. Robiąca wrażenie rezydencja ma 269 pokoi, 8100 m² powierzchni użytkowej, otoczona jest 28 ha parkiem, znajdującym się bezpośrednio nad jeziorem Baldeneysee. Willa jest postrzegana nie tylko jako siedziba słynnego rodu Kruppa, ale również jako symbol industrializacji Niemiec. Obecnie w willi Hügel mają miejsce liczne wystawy artystyczne, siedzibę ma tutaj fundacja wspierająca kulturę *Kulturstiftung Ruhr*, wśród zwiedzających jest wielu przedstawicieli rządów, polityków i przedsiębiorców [3].

3.3. Zwałowiska pogórnice

Zwałowiska pogórnice tworzą antropogeniczne formy terenu, które często po zagospodarowaniu mogą być uznane za atrakcje geoturystyczne. Sposób ich wykorzystania jest bardzo różnorodny – od zagospodarowania parkowo-rekreacyjnego, przez tworzenie infrastruktury umożliwiającej uprawianie sportu do udostępnienia dla celów artystycznych i organizowania imprez kulturalnych. Spośród dziesięciu zwałowisk znajdujących się w obrębie tematycznej „Trasy panoram” wybrano kilka najbardziej, zdaniem autora, interesujących dla turystów i geoturystów.

Zwałowiska kopalni Prosper-Haniel w Bottrop obejmują trzy obiekty: zwałowiska Prosper, Prosperstrasse i Haniel. Zwałowisko Prosperstrasse znane jest ze sztucznego toru narciarskiego *Alpincenter*, o wysokości względnej 77 m, długości trasy 640 m (jest to najdłuższy sztuczny tor narciarski na świecie). Na zwałowisku Prosper znajduje się konstrukcja widokowa, stanowiąca znak regionu (*Landmarke*) o nazwie Tetraedr: jest to 50-metrowa instalacja zwieńczona platformą widokową, z której rozciąga się wspaniała panorama okolicznych terenów górniczych; na zwałowisku poprowadzono ponadto ścieżki spacerowe i rowerowe, które cieszą się dużym powodzeniem u okolicznych mieszkańców. Zagospodarowanie zwałowiska Haniel ma wymiar kulturowy, na szczycie znajduje się amfiteatr, gdzie często wystawiane są spektakle teatralne, natomiast wzdłuż trasy wiodącej na szczyt zwałowiska ustawiono stacje Drogi Krzyżowej. Wspomniana Droga Krzyżowa została w bardzo oryginalny sposób zaprojektowana – poszczególne stacje zbudowane zostały z elementów infrastruktury kopalnianej – np. fragmentów obudów, maszyn górniczych etc.

Zwałowisko Pattberg znajduje się w części zachodniej Zagłębia Ruhry, w miejscowości Neukirchen-Vluyn. Na uwagę na tym zwałowisku zasługuje infrastruktura rekreacyjna: ścieżki piesze, drogi rowerowe i konne. Na szczycie hałdy znajduje się winnica założona przez pracownika Ruhrkohle AG. Zwałowisko jest chętnie odwiedzane przez okolicznych mieszkańców, poza panoramą ze szczytu atrakcją są odbywające się tutaj festiwale latawców.

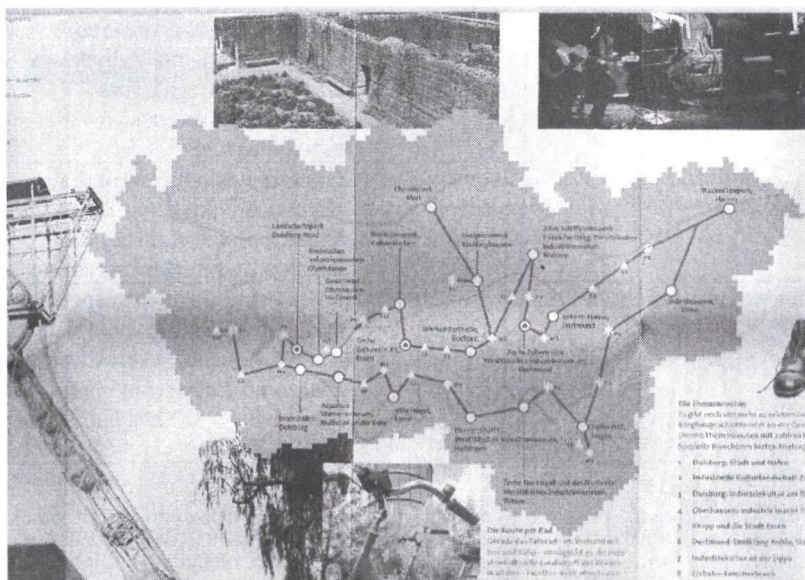
Zespół zwałowisk Hoheward-Hoppenbruch znajduje się w miejscowości Herten. Na zwałowisku Hoppenbruch na szczycie wybudowano elektrownię wiatrową, wokół której można podziwiać instalacje artystyczne dotyczące energetyki (metalowe konstrukcje z umieszczonymi na tablicach informacjami na temat energetyki alternatywnej oraz danymi technicznymi elektrowni wiatrowej). Zwałowisko Hoheward zostało przystosowane dla zwiedzających przez wytyczenie ścieżek pieszych i tras rowerowych. Ze względu na duże rozmiary obiektu planowane jest zorganizowanie w przyszłości na zwałowisku Hoheward mistrzostw świata w kolarstwie górskim. Zwałowiska wchodzą w skład Parku Krajobrazowego Emscher.

Zwałowisko Schwerin słynie z wybudowanej na szczycie instalacji artystycznej, jaką jest zegar słoneczny o średnicy około 10 m, zbudowany z metalowych słupów. Ze szczytu zwałowiska roztacza się panorama krajobrazu przemysłowego, dobrą dostępność obiektu umożliwiają wytyczone ścieżki piesze i schody [1].

4. Promocja i funkcjonowanie „Trasy kultury przemysłowej”

„Trasa kultury przemysłowej” w Zagłębiu Ruhry jest dobrym przykładem produktu turystycznego (w tym również w dużej części geoturystycznego) zarówno pod względem atrakcji i wybranych obiektów, infrastruktury, udostępnienia, jak również i marketingu. Promocja trasy odbywa się poprzez bogatą ofertę wydawniczą (wiele przewodników tematycznych i map), serwis internetowy (www.route-industriekultur.de) oraz liczne odnośniki do tej strony w serwisach regionalnych i poświęconych turystyce (rys. 5). Promocja odbywa się także poprzez organizowanie specjalnych cyklicznych imprez w wielu obiektach trasy (m. in. odbywająca się regularnie impreza *Nachtschicht* – „nocna szychta”, podczas której koncerty i imprezy plenerowe zbierają liczną publiczność, zarówno społeczność lokalną, jak i turystów spoza regionu).

Dostępność trasy jest bardzo dobra zarówno na autostradach, drogach krajowych, jak i drugorzędnych drogach dojazdowych. Doskonale widoczne jest oznakowanie trasy ze specjalnym logo (charakterystyczne brązowe tablice), atrakcijom towarzyszy odpowiednia infrastruktura w postaci parkingów i bazy gastronomicznej [4, 5, 6].

Rys. 5. Mapa „Trasy kultury przemysłowej”
Fig. 5. A map of „Route of industrial culture”

5. Analiza możliwości wykorzystania niemieckich doświadczeń w rozwoju geoturystyki na obszarze GOP

Niemieckie doświadczenia w zagospodarowaniu terenów górniczych mają o wiele dłuższą tradycję niż nasze rodzime. Jeżeli weźmiemy pod uwagę możliwość utworzenia podobnej trasy na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, potencjalnie jest ona realna. Wiele atrakcji zostało na Górnym Śląsku już udostępnionych, w wielu przypadkach jednak wciąż brakuje realizacji istniejących planów bądź odpowiedniego połączenia pewnych elementów, lub po prostu promocji. Brak rozwiązań systemowych, idei utworzenia szlaku dziedzictwa przemysłowego, gdzie połączone ze sobą tematycznie obiekty mogłyby przyciągać większą liczbę turystów.

Jeżeli chodzi o wymienione w punkcie trzecim grupy obiektów, różny jest sposób ich zagospodarowania, udostępnienia i promowania w Zagłębiu Ruhry i na terenie GOP. Zestawienie powyższych atrakcji przedstawiono w tabelicy 1.

Tabelica 1

Obiekty geoturystyczne w Zagłębiu Ruhry i GOP

Grupa obiektów	Zagłębie Ruhry	Górnośląski Okręg Przemysłowy
1. Dawne zakłady i muzea	Ponad 20 znaczących obiektów, trzy centra turystyki, jeden obiekt na liście światowego dziedzictwa UNESCO.	Kilka udostępnionych obiektów – m. in. w Zabrze (Kopalnia Królowa Luiza, Skansen „Guido”) i Tarnowskich Górach, (Kopalnia Zabytkowa, Sztolnia Czarnego Pstrąga); brak wyodrębnionych centrów turystycznych.
2. Osiedla górnicze i wille przemysłowców	12 osiedli górniczych, kilka rezydencji przemysłowców.	Nieliczne osiedla górnicze (np. Katowice-Nikiszowiec, Ruda Śląska Wirek), prace renowacyjne i udostępniające są prowadzone.
3. Zwałowiska pogórnice	Dziesięć zwałowisk zagospodarowanych w atrakcyjny sposób.	Kilka przykładów zagospodarowania parkowo-rekreacyjnego (Katowice Murcki, Bieruń), jedno zwałowisko o znaczeniu turystycznym (stok narciarski „Dolomity-Sportowa Dolina” w Bytomiu).

Opracowanie własne

Jak już wspomniano, brak zarówno odpowiedniej ilości udostępnionych obiektów, jak i wizji całości, która mogłaby zostać ujęta w podobną jak na obszarze Zagłębia Ruhry trasę dziedzictwa przemysłowego. Wykorzystanie doświadczeń niemieckich jest możliwe i celowe, nie tylko w zakresie zagospodarowania obiektów (samyh idei, kierunków zagospodarowania), ale przede wszystkim na polu marketingu, promocji, planowania na

płaszczyźnie regionalnej i lokalnej. Bardzo istotne jest również wykorzystanie doświadczeń dotyczących finansowania inwestycji, z uwzględnieniem funduszy unijnych, ale również licznych fundacji, których działalność jest w Niemczech ściśle związana z promocją geoturystyki oraz dziedzictwa przemysłowego.

6. Podsumowanie

„Trasa kultury przemysłowej” w Zagłębiu Ruhry jest przykładem dobrze zaplanowanej i wypromowanej sieci atrakcji turystycznych, opartych na dziedzictwie przemysłowym regionu. Zdecydowana większość obiektów trasy może zostać uznana za atrakcje geoturystyczne. Trasa ta jest przykładem zmian funkcjonalnych zachodzących w dużym regionie przemysłowym Europy – przejścia od gospodarki opartej na przemyśle do gospodarki bazującej na dynamicznie rozwijającym się sektorze usług. Rozwój Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego również jest związany z transformacją oraz podlega ciągłej restrukturyzacji. Podczas procesów planowania w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym warto wykorzystać doświadczenia niemieckie, gdyż charakter oraz funkcjonowanie badanych regionów są bardzo podobne, a sukces naszych sąsiadów w dziedzinie rozwoju turystyki nie podlega kwestii.

LITERATURA

1. Gawor Ł.: Wybrane zagadnienia sozologii górniczej w Zagłębiu Ruhry i Górnośląskim Zagłębiu Węglowym (GZW) na przykładzie zwałowisk pogórnich – studium porównawcze. [w:] Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Górnictwo, z. 260, Gliwice 2004.
2. Helfrich A.: Die Margarethenhöhe, Essen, 2001.
3. Köhne-Lindenlaub R.: Die Villa Hügel. Unternehmerwohnsitz im Wandel der Zeit. Deutscher Kunstverlag München, Berlin 2002.
4. Route Industriekultur. Erlebnisführer. Kommunalverband Ruhrgebiet, 2001.
5. Route Industriekultur. Reisen im Revier. Karte 1: 25 000. Kommunalverband Ruhrgebiet, 2002.
6. www.route-industriekultur.de